

י"ג אלול

הרב יוסף חיים

טמטום הלב

בתאריך י"ג באלול חל יום פטירתו של הרב יוסף חיים מבגדד, שנפטר בתאריך זה בשנת תרס"ט (1909). הרב כיהן כרב הקהילה היהודית בבגדד, אותה הנהיג במשך חמישים שנה. הרב התייחד בדרך פסיקתו ההלכתית, כאשר פעמים רבות הכריע שלא כדעת השולחן ערוך ואף התחשב בדעות המקובלים. חיבתו של הרב יוסף חיים לארץ ישראל ולקיום מצוותיה הייתה גדולה וניכרת במעשיו ובכתביו. הוא עודד את בני קהילתו לתרום מכספם עבור תושבי ארץ ישראל, ואף שכנע גביר לתרום את הונו להקמת ישיבת פורת יוסף בעיר העתיקה בירושלים ולא להקמת בית-חולים, כי עדיף להשקיע לטובת הנשמה היהודית מאשר לגוף; הדפיס את ספריו בארץ ישראל 'כדי ליהנות את הפועלים והעסקנים תושבי ארץ הקודש'¹ ובביקורו בארץ רכש כרם בחברון כדי לקיים את המצוות התלויות בארץ.² פעולות מעשיות אלו שאובות מכתביו הרבים בהם הוא מגלה את חיבתו לארץ ישראל - במקום אחד הוא מציין את סגולת אכילת פירות הארץ, והורה לשואל שיש מצווה ללכת מרחק רב עבור אכילתם;³ הורה לבן חוץ לארץ שרכש קרקע בארץ ישראל, שעדיף לבנות בית מאשר לטעת בה פרדס משום שאסור לסתור את הבית בארץ ישראל כדי לעשות ממנו גינה.⁴ על דברים אלו ואחרים כתב הרב יעקב שאול אלישר: "כל אות ואת שבו מכרזת ואומרת על כותבה כי צדיק תמים הוא, כי חובב ציון אמיתי הוא".

הרב ידוע בכינויו 'הבן איש חי' על-שם אחד מספריו הנושא את תיאורו של בניהו בן יהוידע מגיבורי דוד המלך, שבהיות הרב יוסף חיים בארץ ישראל הוא השתטח על קברו ומאז "נעשה כמעין המתגבר" ולכן קרא את ספריו כתיאורי בניהו בן יהוידע,¹ כגון בניהו ובן יהוידע על הש"ס, בן איש חי, בן איש חיל, מקבציאל ושו"ת רב פעלים.

¹ הרב בן ציון חזן (הקדמה לספר דעת ותבונה).

² שו"ת תורה לשמה (אהבת שלום, עמוד 45).

³ שו"ת תורה לשמה (סימן תיח).

⁴ שו"ת תורה לשמה (סימן שפז).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם
נתנאל אוירבך

בציווי התורה על איסור אכילת מאכלות אסורים נאמר: "אל תשקצו את נפשתיכם בכל השָׁרֵץ הַשָּׂרֵץ וְלֹא תִטְמְאוּ בָהֶם וְנִטְמַתֶּם בָּם... וְלֹא תִטְמְאוּ אֶת נִפְשֵׁיכֶם בְּכָל הַשָּׂרֵץ".⁵ ודרשו חז"ל⁶ "עבירה מטמטמת ליבו של אדם, שנאמר ונטמתם במ אלק תקרא ונטמתם אלא ונטמטם בהם", כך שנפשו של אדם האוכל מאכל איסור נטמאת ומטמטמת.

ויש לדון מהי הסיבה הגורמת לטמטום הלב באכילת מאכלות אסורים?

ניתן לומר שעצם המאכל האסור הוא הגורם לטמטום הלב, שכן מאכלים שנאסרו באכילה יש בהם טבע מגונה המוליד בנפש האדם האוכל אכזריות כאכילת עופות דורסים שנאסרו באכילה.⁷ אך אפשר להסביר אחרת, שאין המאכל עצמו גורם לטמטום הלב, שכן אין התורה ספר רפואות, אלא העבירה על ציווי ה' שאמר לא לאכול גורם לטמטום הלב, כלשון חז"ל⁸ "עבירה מטמטמת ליבו של אדם".⁹

שאלה זו ניתנת להישאל בצורה שונה - האם איסורי התורה כמאכלות אסורים, הם איסורים המשנים את מהות החפץ ובכך הוא שונה מהותית-מציאותית ממאכל היתר, ובכך איסורי תורה הם איסורי חפצא?⁹ או שמא, אין שוני מהותי-מציאותי בין מאכל איסור למאכל היתר אלא הם נבדלים רק משום הציווי האלוקי, ובכך איסורי התורה הם איסורי גברא?¹⁰

השלכות שונות לשאלה זו, האם המאכל עצמו מטמטם או העבירה על הציווי האלוקי - לדוגמה: אדם שמותר לו לאכול מאכלות אסורים, האם יהיה לו טמטום הלב שכן עצם המאכל גרוע ואכזרי, או שאין בכך טמטום הלב כי טמטום הלב מחמת העבירה על הציווי אך כאן המאכל מותר?

במהלך הכניסה לארץ הותרו לישראל מאכלות אסורות, שנאמר "וּבְיָמֵי מִלְאִים כָּל טוֹב".¹¹ וכתב המשך חכמה¹² שלמרות שהמאכל האסור הותר, מכל-מקום יש בו טמטום הלב, שהרי מיד לאחר ההיתר נאמר: "הַשָּׂמֶר לָךְ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַצִּיָּאָה מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם", "כי טבע הדברים האסורים שמטמטם את הלב". לעומת זאת, אם הטמטום אינו מעצם המאכל העכור אלא מהעבירה על הצו האלוקי, אזי אין טמטום הלב כשהותרו מאכלות אסורים.¹³

לאור זאת נחלקו הפוסקים האם אפשר לברך על מאכל איסור שהותר?

לדעת רבינו ירוחם¹⁴ והב"ח¹⁵ אין לברך, כיון שאף שהותר האיסור מכל-מקום יש בו טמטום הלב והאדם אינו נהנה אלא מצטער שעבר על איסור תורה.¹⁶ אולם לדעת השולחן ערוך¹⁷ יש לברך על

⁵ ויקרא (יא, מג-מד).

⁶ יומא (לט ע"א).

⁷ רמב"ם (מורה הנבוכים, ח"ג פרק מח); רמב"ן (שמות כב, ל; ויקרא יא, יג); חינוך (מצווה עג).

⁸ מדרש (ילקוט שמעוני, קדושים רמז תרכו; שם רמז תקלו); עקידת יצחק (פרשת שמני לד ע"א); מהר"ל (תפארת ישראל, פרק ח); הראי"ה קוק (מוסר אביך, א, ד).

⁹ רא"ש (יומא פ"ח סימן יד); שו"ת הרשב"א (ח"א סימן תרטו); מאירי (נדרים יז ע"א). ברוך טעם (שער הכולל דין ב) בדעת רש"י (כריתות יד ע"א ד"ה איסור; שבועות כד ע"ב ד"ה מיד; יבמות לב ע"ב ד"ה איסור). אך בשו"ת אבני נזר (או"ח סימן לו אות ב) דחה ראייה זו מרש"י. רבי עקיבא איגר (יו"ד סימן רטו ס"ק ה) בדעת הר"ן (נדרים יח ע"א; שבועות ח ע"ב מדפי הר"ן). אך יש לדחות מדברי הר"ן (נדרים יח ע"א) כדיוק הרב שמעון שקאפ (נדרים סימן א).

¹⁰ ריטב"א (נדרים יג ע"ב); קידושין נד ע"א; שבועות כ ע"ב; שם כב ע"ב. הגדרנו איסור חפצא ואיסור גברא כדברי אתון דאורייתא (כלל י). להגדרה שונה: שו"ת אבני נזר (או"ח סימן לו אות ד); הרב שמעון שקאפ (נדרים סימן א; שערי יושר, שער ג פרק כה).

¹¹ דברים (ו, יא). חולין (יז ע"א).

¹² משך חכמה (דברים ו, יא). כ"כ: הנצי"ב (העמק דבר דברים ו, י).

¹³ דרשות הר"ן (הדרוש האחד עשר); מהר"ל (תפארת ישראל, פרק ח).

¹⁴ בית יוסף (או"ח סימן רד).

¹⁵ ב"ח (או"ח סימן רד).

¹⁶ סמ"ע (ח"מ סימן רלד ס"ק ד); שערי תשובה (סימן קצו ס"ק ב).

¹⁷ שו"ע (או"ח סימן קצו, ג).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם נתנאל אוירבך

ב"ה

מאכל איסור שאוכל מחמת שמותר לו, שכן רק העבירה על ציווי הקב"ה גורמת לטמטום, אך כשהותר לאכול איסור מחמת פיקוח נפש אין איסור כלל.

השלכה נוספת היא, האם יש טמטום הלב במקרה ואדם אכל בשוגג מאכל איסור?

אם סיבת האיסור וטמטום הלב מחמת העבירה על ציווי הקב"ה, הרי זה רק במקרה והאדם עובר במודע על האיסור, אך אדם ששגג אינו עובר במודע ואין באכילה כזו טמטום ואף אינו זקוק לכפרה.¹⁸ אך אם עצם המאכל גורם לטמטום מחמת העכירות והאכזריות שמוליד בנפש האוכל, אזי גם באכילת שוגג יש טמטום בהימצאות המאכל בקרבו.¹⁹

אחת השאלות שנשאל הרב יוסף חיים²⁰ היא אודות אדם ששתה משקה אליו נפלה נמלה, והדבר אירע לו באונס גמור, האם נטמאה נפשו בכך או לא? לדבריו: "אם אכל אותו דבר האסור והטמא לא ישרה על האדם אותו כוח הטומאה של אותו דבר ואין רשות לכוח הטומאה להיכנס בו ולא להיות נוגע בו". הוא מוכיח זאת מיעל אשת חבר הקיני, שלפי חז"ל²¹ קיימה יחסי אישות עם סיסרא ומכל-מקום נאמר במדרש²² שאמר הקב"ה "שמי מעיד עליה שלא נגע בה אותו רשע" ובכך לא טימא אותה. מכאן נלמד, אומר הרב יוסף חיים, שמעשה איסור המטמא ומטמטם הנעשה באונס אין לו משמעות, שכן 'אונס רחמנא פטריה'.²³

מדברים אלו אנו למדים שטמטום הלב מגיע מהעבירה על ציווי ה', אך כאשר הדבר נעשה באונס והאדם לא עבר במודע על ציווי ה' אין לו טמטום הלב.

לעומתו, סבר הנצי"ב²⁴ שגם אדם העובר עבירה באונס זקוק לכפרה, שכן עצם המאכל האסור מצוי בקרבו גם כשהוא לא עבר במודע על האיסור. אחת הראיות שלו היא מנזיר שבאמצע ימי נזירותו נטמא באונס, שסותר את נזירותו והוא זקוק לכפרה.²⁵

מדוע הוא זקוק לכפרה, הרי נטמא באונס? על כך ענה הנצי"ב, שאדם שנטמא באונס זהו סימן משמים שהוא אינו עומד במדרגה אותה רוצה לקנות ובמעשיו "ביקש דבר שגבוה מערכו" ולכן הקב"ה מזמן לו אונס להורידו מדרגתו, ולכן הוא זקוק לכפרה גם על אונס.²⁶

¹⁸ רמב"ן (ויקרא א, ד).

¹⁹ תוספות (ביצה כה ע"ב ד"ה אורח; חולין ה ע"ב ד"ה צדיקים); אור החיים (ויקרא יא, י).

²⁰ שו"ת רב פעלים (ח"ד סוד ישרים סימן ה).

²¹ סנהדרין (קה ע"א).

²² מדרש (ויקרא רבה, אחרי מות פרשה כג, י).

²³ כ"כ: שו"ת תורה לשמה (סימן רי); שו"ת פנים מאירות (ח"ב סימן מא).

²⁴ העמק דבר (ויקרא טז, ל).

²⁵ במדבר (ו, ט-יא).

²⁶ העמק דבר (במדבר ו, יא). ראו: העמק דבר (במדבר טז, א).